

บทที่ 2

ความพยายามของพระเจ้าตากสินในการช่วยราษฎรให้มีกินมีใช้

พระเจ้าตากสินทรงเป็นกษัตริย์ที่ขึ้นปกครองบ้านเมืองในขณะที่ประสบกับความพินาศทางเศรษฐกิจอย่างใหญ่หลวง ดังนั้นพระองค์จึงทรงมีภาระอันหนักหน่วงที่จะต้องดูแลราษฎรภายในให้ได้รับความร่มเย็น ในขณะที่เดียวกันก็ต้องคอยขับไล่พม่าข้าศึกที่คอยรบกวนอยู่เสมอ มิขาด

2.1 ทรงแจกจ่ายข้าวปลาอาหาร

ถึงกระนั้นก็ตามพระองค์ก็มีได้ทรงย่อท้อ ทรงเริ่มด้วยการหาข้าวปลาอาหาร เสื้อผ้า มาแจกจ่าย ดังข้อความในพระราชพงศาวดารว่า

ทรงพระกรุณาให้แจกจ่ายอาหารแก่ราษฎรทั้งหลาย
ซึ่งอดโซอนาถาทั่วสี่มณฑล เคลื่อนกล่นกันมารับ
พระราชทานมากกว่าหมื่น บรรดาข้าราชการฝ่ายทหาร
พลเรือน ไทย จีนทั้งปวงนั้น ได้รับพระราชทาน
ข้าวสารเสมอคนละถัง กินคนละยี่สิบวัน ครั้งนั้น
ยังหาผู้ใดทำไร่นาไม่ อาหารกันดารนัก และสำเภา
บรรทุกข้าวสารมาแต่เมืองพุทไธมาศจำหน่ายถึงละ
สามบาท สี่บาท ห้าบาทบ้าง ทรงพระกรุณาให้ซื้อ
แจกคนทั้งปวง โดยพระราชอุตสาหะโปรดเลี้ยง
สัตว์โลก พระราชทานชีวิตไว้มิให้อาตย์แก่พระราชทรัพย์
แล้วแจกจ่ายเสื้อผ้า เงินตราแก่ไพร่ฟ้าประชาชนจกนับ
มิได้...¹²

ครั้งบ้านเมืองว่างจากสงคราม พระองค์ก็ชักชวนให้ราษฎรทำนาทำไร่และค้าขายตามปรกติ ทำให้ข้าวปลาอาหารก็ค่อยบริบูรณ์ขึ้น และมีอาหารพอที่จะบำเพ็ญกุศลพระภิกษุสงฆ์ทั้งหลายก็ได้รับบิณฑบาตกันถ้วนหน้า

2.2 ส่งเสริมการทำนาและเพิ่มพูนแรงงาน

ในรัชกาลของพระองค์ กล่าวคือ ในปลายปีพ.ศ. 2312 เกิดข้าวยากหมากแพงขึ้น บังเกิดทุกข์ภัย ข้าวแพง ข้าวสารเป็นแกวียนละ 2 ชั่ง เมื่อเป็นเช่นนี้ อาณาประชาราษฎร์เกิดความเดือดร้อนมาก พระองค์ทรงแก้ไขด้วยการ “พระกรุณาสั่งให้ข้าทูลละอองธุลีพระบาทผู้ใหญ่ผู้น้อย ร่วมกันทำนาปรังทุกแห่งทุกตำบล”¹³ แต่ในพระราชพงศาวดารไม่ได้บอกว่า ได้ผลประการใด นอกจากนั้นในปีเดียวกันนี้ มีหลักฐานในพระราชพงศาวดารกล่าวต่ออีกว่า “บังเกิดหนูมาก เข้ากินข้าวในยุ้งฉาง สิ่งของทั้งปวงต่าง ๆ จึงมีรับสั่งให้ข้าทูลละอองธุลีพระบาทและราษฎรทั้งหลายดักหนูมาส่งแก่กรมพระนครบาลทุก ๆ วัน หนูก็สงบเสื่อมสูญไป”¹⁴ ข้อความประการหลังนี้ มิได้ระบุไว้ว่าเป็นเหตุให้ข้าวยากหมากแพง จึงไม่สามารถกล่าวให้เป็นเหตุเป็นผลกันได้ อย่างไรก็ตามเหตุการณ์ทั้งสองครั้งนี้ ถือว่าพระองค์ก็ได้หาหนทางแก้ไขให้

นอกจากนั้น พระองค์ได้มีนโยบายเตรียมที่ไว้สำหรับทำนาเพื่อจะได้มีข้าวไว้ใช้ในยามสงครามได้ ดังจะเห็นได้จากในโอกาสที่ได้กระทำการสถาปนาพระนครขึ้นใหม่ พระองค์โปรด “...ให้ขุดที่สวนเดิมเป็นที่ท้องนาออกคูเมืองทั้งสองฟาก ให้เรียกว่า ทะเลตม ไว้สำหรับจะได้ทำนาใกล้พระนคร แม้นมาตราว่าจะมีทัพศึกสงครามมา จะได้ไว้เป็นที่ทำเลตั้งค่ายต่อรบข้าศึกถนัด...”¹⁵

ในโอกาสที่แม่ทัพ นายกองหมดภาระศึกสงครามคราวใด พระองค์ก็จะโปรดให้คุมไพร่พลทำนาทันที เพื่อจะได้มีเสบียงอาหารไว้ใช้ในพระนครต่อไป ดังเมื่อครั้งเสร็จศึกพม่าเมืองกลางปีพ.ศ. 2319 พระองค์โปรดให้มีตราหากองทัพทั้งปวงกลับลงมายังพระนครพร้อมกัน แล้วโปรดให้เจ้าพระยาจักรี เจ้าพระยาสุรสีห์ พระยาธรรมาคมไพร่พลทั้งปวงตั้งทำนา ณ ทะเลตมฟากตะวันออกของกรุงธนบุรี และทุ่งบางกะปิ สามเสนให้พระยายมราช พระยาราชสุภาวดีคุมไพร่พลทั้งปวงตั้งทำนา ณ ทะเลตมฟากตะวันตก และกระทู้มแบน หนองบัว แขวงเมืองนครไชยศรี¹⁶

สำหรับทะเลตมฟากตะวันออกของกรุงธนบุรีนั้นได้กลายเป็นแหล่งทำนาที่ดีที่สุดของเมืองไทยไป ดังที่กรมหลวงพิชิตปรีชากรทรงกล่าวไว้ว่า “เฉพาะแต่ภายในพระราชอาณาเขต

แล้ว ไม่มีที่นาใดจะดีกว่าเนื้อที่ที่ทุ่งทะเลตมแถบที่กรุงเทพฯ ตั้งอยู่ทุกวันนี้ การที่เป็นดังนี้ก็ไม่
ต้องสงสัยในความรู้ และความฉลาดในการปลูกสร้างของท่านผู้ดำริการตั้งพระนครนี้ว่า จะไม่
เป็นประโยชน์ที่จะต้องทำความชักนำของท่านนั้น”¹⁷ และท่านยังได้แสดงความคิดเห็นเพิ่มเติม
อีกว่า “ทุ่งใหญ่ ๆ เช่นทุ่งวัวลำพอง ทุ่งสัมปอ และทุ่งพญาไท ที่มีอยู่ในกรุงเทพฯ คงจะมีมาแต่
ครั้งนั้น”¹⁸

สำหรับเรื่องแรงงานและไพร่พล หลักฐานบันทึกของบาทหลวงฝรั่งเศสได้ระบุไว้ว่า
พระองค์ได้นำแรงงานมาจากหัวเมืองที่ทรงไปตีได้เป็นเด็ก ๆ มีประมาณ 400 คน เด็กเหล่านี้
โดยมากเป็นบุตรของชาวบ้านนอกหัวเมืองที่ทรงไปปราบได้ ชาวเมืองพิษณุโลกและชาวเมือง
นครราชสีมาทรงนำมาเป็นเชลย “เพื่อจะให้คนในกรุงเทพแน่นหนาขึ้น เพราะตั้งแต่ครั้งรบ
กับพม่าในกรุงหมดยุคคน เหลือแต่เสือและสัตว์ป่าอยู่เท่านั้น”¹⁹

2.3 ส่งเสริมการค้า

สำหรับเรื่องแรงงานและไพร่พล หลักฐานบันทึกของบาทหลวงฝรั่งเศสได้ระบุไว้ว่า
แบบแผนเดิม คือ อาศัยทางน้ำเป็นเส้นทางคมนาคม ค้าขาย และบาทหลวงชาวฝรั่งเศสได้บันทึก
ไว้ว่า ที่การค้าขายกระตือรือร้นนั้นก็เพราะคนจีนมีบทบาทนั่นเอง ดังข้อความที่ว่า

...และการที่ประเทศสยามกลับตั้งตัวได้เร็ว
เช่นนี้ ก็เพราะความขยันหมั่นเพียรของพวกจีน
ถ้าพวกจีนไม่ใช่เป็นคนมักได้แล้ว ในเมืองไทย
ทุกวันนี้คงจะ ไม่มีเงินใช้เป็นแน่ เพราะพวกพม่า
ได้ขน ไปจนหมดสิ้น เพราะฉะนั้นการที่ได้มีการค้า
ขายกันในทุกวันนี้ ก็เป็นด้วยพวกจีน ได้ไปเที่ยว
ขุดเงินทองที่ฝังไว้ตามดินและบรรจุไว้ตาม
พระเจดีย์นั่นเอง...²⁰

การค้ากับต่างประเทศนั้น พระองค์ก็ได้พยายามฟื้นฟูกับประเทศที่เคยค้าขายด้วย
กันมาตั้งแต่ครั้งสมัยอยุธยาเป็นราชธานี แต่ก่อนอื่นพระองค์ก็ได้ดำเนินการตีเอาเมืองท่าสำคัญ
ของไทยในสมัยกรุงศรีอยุธยาคือ มะริดกลับคืนมา กล่าวคือ ในสมัยอยุธยามีเมืองท่าใหญ่ สำหรับ
เรือต่างประเทศเข้ามาค้าขายอยู่ 2 เมือง คือ กรุงศรีอยุธยา กับ เมืองมะริด กรุงศรีอยุธยาเป็น
เมืองท่าสำหรับเรือมาจากเมืองจีน ญี่ปุ่น ญวน เขมร หมู่เกาะอินเดียตะวันออกและเมืองในคาบ-

สมุทรมาลาญ ที่มีเมืองท่าตั้งอยู่ทางด้านอ่าวไทย ส่วนเมืองมะริดเป็นเมืองท่าสำหรับเรือที่มาจากทวีปยุโรป เมืองอิหร่าน อินเดีย ยะไข่ มอญ และเมืองในคาบสมุทรมาลาญ ที่มีเมืองท่าตั้งอยู่ทางด้านมหาสมุทรอินเดีย

เมื่อพม่ารุกรานไทย พ.ศ. 2307-2310 ทำให้กรุงศรีอยุธยาและเมืองมะริด ลึนสภาพเป็นเมืองท่าสำคัญของไทยอย่างฉับพลันทันทีเพราะเกิดความไม่สงบขึ้นในบ้านเมือง สำหรับเมืองมะริดตกไปอยู่ในความครอบครองของพม่า ตั้งแต่เดือน มกราคม พ.ศ. 2307 แล้ว

ในบรรดาเมืองท่าของไทยที่ตั้งอยู่ทางด้านทะเลหน้าอก(มหาสมุทรอินเดีย) เมืองที่พอจะทำหน้าที่แทนเมืองมะริดได้ ก็มีแต่เมืองกลางเพียงเมืองเดียว เพราะเคยเป็นเมืองท่าสำคัญที่ส่งรองจากเมืองมะริด มาแต่สมัยอยุธยา และมีดีบุกเป็นสินค้าที่ดึงดูดพ่อค้าต่างประเทศมากกว่าเมืองอื่น ๆ ของไทย ข้อเสียของเมืองกลางอยู่ที่ห่างไกลจากกรุงเทพฯ มากกว่าเมืองมะริดหลายร้อยกิโลเมตร²¹

2.3.1 การค้ากับประเทศทางเอเชีย

เป็นที่ทราบกันดีว่า ที่ตั้งของธนบุรี ตั้งอยู่บนเกาะเหมือนกรุงศรีอยุธยา เป็นเมืองตั้งอยู่ในทำเลเหมาะแก่การค้าขายทางเรือ เพราะอยู่ใกล้ปากน้ำ ห่างจากปากแม่น้ำเจ้าพระยาเพียง 60 กิโลเมตร²² เรือเดินทะเลที่ไม่ใหญ่โตมากนักสามารถบรรทุกสินค้าเข้ามาจอดเทียบท่าได้สะดวก โดยไม่ต้องขนถ่ายสินค้าลงเรือลำเลียงอย่างแต่ก่อน ทำให้ทุ่นเวลาทุ่นค่าเสียหายได้มาก

ภายหลังจากการเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ 2 สภาพโดยทั่วไปยังไม่อยู่ในภาวะที่จะฟื้นฟูได้อย่างแท้จริง โดยเฉพาะภาวะทางเศรษฐกิจการค้าขายกับต่างประเทศต้องหยุดชะงักลงชั่วคราว แต่ได้รับการฟื้นฟูขึ้นอีกในสมัยนี้ และประเทศที่เราติดต่อค้าขายด้วยมากที่สุด คือ ประเทศจีน ในขณะที่เดียวกันพวกพ่อค้าจีนก็เข้ามาค้าขายทางหัวเมืองชายฝั่งทะเลตะวันออก เช่น เมืองตราด และจันทบุรี²³ ทั้งนี้เพราะพบหลักฐานในพระราชพงศาวดารว่า เมื่อพระเจ้าตากสินไปตั้งตัวที่เมืองจันทบุรี ได้มีสำเภาจีนมาค้าขายที่เมืองตราดหลายลำ ต่อมาเมื่อพระเจ้าตากสินมาตั้งกรุงธนบุรีเป็นราชธานี ปรากฏจดหมายเหตุของคณะบาทหลวงฝรั่งเศสว่า มีเรือสำเภาจีนเข้ามาค้าขายในกรุงธนบุรีอยู่ตลอดรัชกาล

สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีโปรดให้มีพระราชสาส์นออกไปเจริญทางพระราชไมตรีกับพระเจ้ากรุงต้าจิง เมืองปักกิ่ง ในปีพ.ศ. 2324 และเป็นธรรมเนียมว่าจะต้องแต่งพระราชสาส์นไปกรุงปักกิ่ง 3 ปีต่อครั้ง โดยมีพระคลังสินค้าเป็นผู้จัดแต่งสำเภาไปค้าขาย สินค้าที่ไทยส่งออก

ไปขาย มีข้าวและฝาง เป็นต้น ไปจำหน่ายที่กวางตุ้ง เลียงโผ และเอ๋หมีง ดังปรากฏในจดหมาย เหตุสมัยกรุงธนบุรี จ.ศ. 1143 (พ.ศ. 2324) ความว่า :

...ข้อหนึ่งกรุงไทยจะสร้างพระนครขึ้นใหม่ ใคร
ขอทิวหุนค่าธรรมเนียมจังกอบปากสำเภากรุงจีน
3 คราว ๆ ละ 3 ลำ ถ้าสมเด็จพระเจ้ากรุงจีนให้
พระนครหรืออยุธยาจะแต่งสำเภาบรทุกข้าวสาร
ฝาง สิ่งของออกไปจำหน่ายแลก อิด สิดา สิ่งของ
ไม่ต้องห้าม ณะ เมืองกวางตุ้งถ่า 1 เลียงโผถ่า
1 เอ๋มยถ่า 1 เข้ามาสร้างพระนครเมืองละถ่า...²⁴

หลังจากที่พระเจ้ากรุงธนบุรีทรงส่งพระราชสาส์นออกไปครั้งนี้แล้ว ปรากฏว่าทาง รัฐบาลจีนได้อนุญาตให้ยกค่าจังกอบ ปากสำเภา และไม่ให้เรียกเอาค่าธรรมเนียมกับสำเภา ไทย²⁵ สินค้าที่ไทยต้องการจากจีนมากที่สุดขณะนั้น คือ ทองแดง เหล็ก และปืนใหญ่ เพื่อใช้ ในราชการสงครามกับพม่า นอกจากนี้ก็มีอิฐ และหินแผ่น เพื่อใช้ในการสร้างเมือง

นอกจากจะทำการค้ากับจีนแล้ว ยังมีการค้าขายกับญี่ปุ่นและหัวเมืองชายทะเลในแหลม- มลายูด้วย

สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีนอกจากจะทรงส่งเสริมการค้าขายทางเรือแล้ว ยังทรงสนับสนุนและอุปการะชาวจีนให้เข้ามารับราชการอีกเป็นจำนวนมาก และให้เข้ามาทำหน้าที่เกี่ยว- ข้องกับการค้าสำเภาก็มาก ชาวจีนที่มีหน้าที่เกี่ยวข้องกับการค้าขายกับต่างประเทศนี้ จะรับ หน้าที่เป็นผู้จัดการและผู้นำเรือสำเภาไปค้าขายกับต่างประเทศ โดยทำในนามของพระมหา- กษัตริย์ พร้อมกันนั้นก็ได้รับพระบรมราชานุญาตให้นำเรือสำเภาของตัวเองบรรทุกสินค้าไป ขายได้ด้วย เช่น จีนมั่วแสง ซึ่งได้รับแต่งตั้งให้เป็นหลวงอภัยพานิช ท่านผู้นี้มีหน้าที่จัดสินค้า บรรทุกลงสำเภาไปค้าขายที่เมืองจินเสมอปีละ 15 ลำ นอกจากนี้ยังนำสำเภาบรรทุกสินค้าไป ค้าขายเป็นการส่วนตัวอีกปีละ 2 ลำ ได้ผลกำไรปีละจำนวนมาก²⁶

เนื่องจากสภาพบ้านเมืองในระยาะเวลานั้นทรุดโทรมในทุกด้าน และรายได้จากการเก็บ ภาษีอากรจากราชรัฐก็ไม่เพียงพอต่อการฟื้นฟูบ้านเมือง ดังนั้นการแต่งเรือสำเภาไปค้าขาย จึงเป็นทางนำรายได้เข้าสู่ประเทศ และในขณะเดียวกันก็เป็นรายได้ของบรรดาขุนนางและพ่อค้า เอกชนต่าง ๆ ด้วย

นอกจากการค้ากับจีนแล้ว ในสมัยนั้นยังคงค้าขายกับพวกแขกเมืองตรังกานู และแขกเมืองยักตรา แขกเหล่านี้ได้นำปืนคาบศิลาเข้ามาถวาย 2,200 กระบอก ดังปรากฏในหนังสือพระราชพงศาวดารกล่าวว่า ในพ.ศ. 2313 “ครั้งนั้นข้าวแพงถึงเกวียนและสามซัง ด้วยเดชพระบรมโพธิสมภารบันดาลให้กำปั่นข้าวสารมาแต่เกาะทิสได้เป็นหลายลำ ในขณะที่เมื่อจะยกทัพจึงทรงพระกรุณาฯ ให้รอทัพอยู่ แล้วให้จัดซื้อแจกจ่ายให้พลกองทัพจนเหลือเพื่อแล้ว ได้แจกจ่ายแก่สมณชีพรามณ์ยาจากวณิก และครอบครัวบุตรภรรยาข้าราชการทั้งปวงทั่วกัน แล้วแขกเมืองตรังกานูและแขกเมืองยักทรานำปืนคาบศิลาเข้ามาทูลเกล้าฯ ถวายถึงสองพันสองร้อยบอก” และต่อมาอีกสองเดือนเศษ “เมืองยักตราถวายปืนใหญ่ร้อยบอก”²⁷

ส่วนข้อความที่ว่า “มีเรือบรรทุกข้าวสารมาแต่เกาะทางทิสได้นั้น” ชัย เรื่องศิลป์ ได้สันนิษฐานว่า เกาะทางทิสได้คงเป็นเกาะใดเกาะหนึ่งในหมู่เกาะอินเดียตะวันออก ซึ่งส่วนใหญ่ตกอยู่ในอำนาจของฮอลันดา กรณีที่ว่า “แขกเมืองยักทรานำปืนคาบศิลาเข้ามาถวายนั้น” ชัย เรื่องศิลป์วินิจฉัยว่าไม่ใช่แขกชวา แต่เป็นฝรั่งชาวฮอลันดาเมืองปัตตาเวีย เมืองปัตตาเวียกับเมืองยักตราเป็นเมืองเดียวกัน คือ ยักตราเป็นเมืองหลวงของประเทศหนึ่งในเกาะชวา ภายหลังเมืองนี้ถูกฮอลันดายึดครองแล้วถูกเปลี่ยนชื่อเป็นเมืองปัตตาเวีย²⁸

2.3.2 การค้ากับประเทศตะวันตก

นอกจากนี้ยังได้ติดต่อค้าขายกับพ่อค้าชาวอังกฤษ ดังปรากฏในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา ว่า พ.ศ. 2319 กัปตันเหล็ก (กัปตันฟรานซิส ไลท์) ชาวอังกฤษสังกัดบริษัทอินเดียตะวันออกได้เข้ามาถวายปืน 4,000 กระบอก สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีทรงพระราชทานบรรดาศักดิ์ให้เป็น “พระยาราชกะปิตัน” นอกจากนั้นยังได้รับสิทธิในการซื้อดีบุกทางภาคใต้ของไทย และเข้ามาค้าขายในพระนครได้โดยสะดวก²⁹

ตลอดรัชกาลของสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีแทบจะหาเวลาว่างจากศึกสงครามไม่ได้เลย ราษฎรต้องถูกเกณฑ์ไปสงครามอยู่เกือบตลอดเวลา ไม่มีเวลาจะประกอบอาชีพได้อย่างเต็มที่ แต่พระองค์ก็ยังทรงพยายามแก้ไขภาวะการทางด้านเศรษฐกิจอย่างเต็มที่ ถึงกระนั้นก็ตามสภาพทางการค้าขายก็ยังไม่เจริญเท่าที่ควร

แม้เมื่อเหตุการณ์ผ่านมามากหลายปีแล้ว สภาพทางเศรษฐกิจก็ยังไม่ดี ดังปรากฏอยู่ในจดหมายของมอริเชียส เลอบอง มีไปถึงผู้อำนวยการคณะกรรมการต่างประเทศ เมื่อวันที่ 3 เมษายน พ.ศ. 2318 ว่า

จนถึงเวลาเดี๋ยวนี้ อาหารการกินในเมืองนี้ยังแพงมาก
เพราะบ้านเมืองไม่ได้เป็นอันท่ามาหากินมา 15 ปีแล้ว
เพราะเหตุว่ามีสงครามไม่หยุดเลย และในเวลานี้
ก็ยังหาสบที่เดียวไม่ เงิน 200 เหยียดในทุกวันนี่
มีราคาไม่เท่ากับเงิน 50 เหยียด เมื่อ 100 ปีมาแล้ว
ซึ่งเป็นเวลาที่เราได้แรกมาตั้งคณะบาทหลวงในเมืองนี้...³⁰

สภาพทางเศรษฐกิจในปลายรัชกาลเริ่มดีขึ้น เหตุสำคัญเนื่องจากว่างจากสงคราม
ดังนั้นในราวปี 2322 บรรยากาศเศรษฐกิจดีขึ้นตั้งค้ำบันทึกของมองซิเออร์ ดูเค ที่มีไปถึงผู้-
อำนวยการคณะกรรมการต่างประเทศ เมื่อวันที่ 25 มิถุนายน พ.ศ. 2322 ตอนหนึ่งว่า

เวลานี้ในเมืองไทยการศึกสงครามได้สงบเงียบ
แล้ว พวกหมื่น เข้ เท็กเก่าของเว ไม่ให้คิดที่จะ
กลับมาตีเมืองไทยอีก และเสียบอาหารข้าว
ปลานาเกลือ ก็จับจะบริบูรณ์ขึ้นอีกแล้ว...³¹